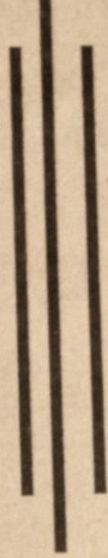
वैज्ञानिकतायुक्त धर्म
धार्मिकतायुक्त विज्ञान

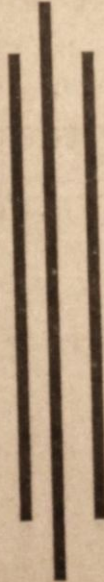

आयोदधौम्य "निर्मल"

वैज्ञानिकतायुक्त धर्म
धार्मिकतायुक्त विज्ञान

लेखक
'आयोदधौम्य' निर्मलमणि अधिकारी

प्रकाशक
युग निर्माण अभियान
नेपाल

कृति	: वैज्ञानिकतायुक्त धर्म धार्मिकतायुक्त विज्ञान
लेखक	: 'आयोदधौम्य' निर्मलमणि अधिकारी
प्रकाशक	: युग निर्माण अभियान, नेपाल
पहिलो संस्करण	: वि.सं. २०६१ जनै पूर्णिमा

कम्प्युटर	: मदनमणि अधिकारी
मुद्रक	: एक्सिलेन्ट प्रिन्टिङ्ग प्रेस बागबजार, फोन ४-२२६६३१
ले-आउट	: जयराम लामिछाने

मूल्य रू. १२/-

वैज्ञानिकतायुक्त धर्म
धार्मिकतायुक्त विज्ञान

'धर्म' र 'विज्ञान'बीचको अन्तरसम्बन्ध कस्तो हुन्छ वा हुनु पर्ने हो भन्ने बारेमा धेरै चिन्तन-मनन भइसकेको छ। यो यस्तो विषय हो, जसबारेमा आउँदा दिनहरूमा अझै बढी चर्चा-परिचर्चा हुनेछ। यदि नहुने छाँटकाँट देखिएमा समाजका विद्वत्जनले यस सम्बन्धमा हल्लाखल्ला मच्चाइहाल्नु पर्दछ। कुनै युगमा पनि मानवलाई 'धर्म' र 'विज्ञान'को आलोकबाट पर रहन दिनु हुँदैन। यिनका स्वरूप तथा यी दुईबीचको अन्तरसम्बन्ध सर्वसाधारण जनसमुदायलाई बोध भई *मानिसले वैज्ञानिकतायुक्त धर्म एवम् धार्मिकतायुक्त विज्ञान अवलम्बन गरेको दिनमा हाम्रो संसारका सबै समस्याहरू समाधान हुनेछन्* भन्नेमा म विश्वस्त छु। मानिसले पल-पल वास्ता गर्नु पर्ने, तर त्यतिधेरै चासो दिन नसकेका विषय-वस्तु हुन् 'धर्म' र 'विज्ञान'।

म कुनै नौलो कुरा गरिरहेको छैनँ र म भन्दा अधिका पनि प्रायः विद्वानहरूले यी दुईको संयोजनका लागि जोड दिँदै आएका छन्; तथापि नदीका दुई किनारा कदापि नभेटिएजस्तै धर्म र विज्ञानको पनि मिलन-विन्दु हुनै सक्दैन भन्ने सोच्नेहरू यत्र-तत्र पाइन्छन्। आध्यात्मिकता र वैज्ञानिकता एकदमै विपरित ध्रुवमा छन् भन्छन् कतिपय मानिसहरू। साँच्चै अधिकाधिक मानिसहरू धर्म र विज्ञान एक-आपसमा विकर्षित हुने विषय-वस्तु ठान्छन्। यस्तो परिवेशमा हामीमध्ये पनि धेरैलाई उही भ्रमले गाँज्नु आश्चर्यको कुरो होइन। तर यस्तो भ्रमलाई निवारण गर्नु आवश्यक छ। कम्तीमा पनि मान्छेहरूलाई झक्झक्याइ रहनु जरुरी छ कि 'धर्म' र 'विज्ञान'लाई परस्पर विरोधी भन्ठान्ने तिम्रो सोच गलत छ।

धार्मिकता र वैज्ञानिकता, दुबैको लक्ष्य सत्य उद्घाटन गर्नु नै हो। 'धर्म' र 'विज्ञान' प्रक्रियागत रूपमा कसरी फरक छन् भने विज्ञान भौतिक जगत्को जगमा स्थित जिज्ञासाको घरमा बसेर सत्यको अन्वेषण गर्दछ भने धर्म आन्तरिक रुपमा आत्मामा प्रतिष्ठित भएर सत्यको साक्षात्कार गर्दछ। अर्को तरिकाले भन्नु पर्दा, धर्म प्रायः *शाश्वत सत्य*को उद्घाटनप्रति बढी झुकाउ राख्दछ भने विज्ञानलाई पहिले *सापेक्ष सत्य* जान्ने चासो पर्दछ। विज्ञानको पनि संतृप्त अवस्थामा पुग्नु पर्ने ठाउँ त्यहीं हो, जहाँ धर्मले लैजान्छ।

यहाँनेर ज्ञातव्य कुरा के छभने दार्शनिकहरू विविध प्रकारका छन् : कोही *शाश्वत सत्य*को उद्घोष गर्नेहरू; अनि कोही *सापेक्ष सत्य*को उद्घोषण गर्नेहरू। *शाश्वत सत्य* उद्घोषण हो धर्मको क्षेत्र; यता *सापेक्ष सत्य* उद्घोषण विज्ञानको क्षेत्र हो। *शाश्वत सत्य*लाई समयको प्रवाहले कुनै फरक पार्दैन; त्यसैले अनेक युगमा जति ऋषि, सन्त, महात्मा, ज्ञानी, गुरु, आचार्य, योगी अवतरित भए पनि तिनीहरूले बारम्बार उही कुरा दोहोऱ्याउने गरेका हुन्। वेदपश्चात् आएका उपनिषद्कालीन ऋषि देखि लिएर तिनका उत्तरवर्ती बुद्ध, तीर्थङ्कर, गुरु, सबैले उनै कुरा बताइरहेका छन्; यद्यपि शैली फरक छ, भाषा फरक छ, हावभाव फरक छ। तर गुदी कुरो उही हो। कन्फ्युसियस, लाओत्जू, जरथ्रुस्त, जीसस क्राइस्ट, पैगम्बर मुहम्मद, ओशो, कृष्णमूर्ति, साईबाबा, ब्रह्माकुमारी जो कसैले पनि भनेको गुदी कुरो त उही हो; परन्तु भन्नेका शैली र ग्रहण गर्नेका ल्याकतले पो फरक पारेको छ। यता भौतिक विज्ञानका महारथीहरूका प्राप्तिका सार पनि ती भन्दा फरक छैनन्।

*सापेक्षसत्य*का अनुयायीहरू युगानुसार प्रासंगिक वा अप्रासंगिक ठहरिने हुन्छन्। हिजोका

वैज्ञानिकका सिद्धान्त र सूत्रहरू आज मिल्दैनन् र आजका सिद्धान्त र सूत्रलाई भोलीका वैज्ञानिकले अझ विकास गर्नेछन् । धर्मकै नाममा आएका भए तापनि असत्य कुराहरू समयक्रममा त्यागिँदै छन् । तिनमा रहेका *शाश्वत सत्य* मात्र सदैव स्वीकार्य रहने हुन् । वास्तवमा *सापेक्ष सत्य* र *शाश्वत सत्य* बीचमा तालमेल मिलाउन कठिन छ । तर नमिलाई सुख छैन । युगका अगुवाहरूले 'शाश्वतसत्य' र 'सापेक्षसत्य' दुबैको गतिसँग आफ्नो हिंडाइलाई तालमेल मिलाउनु पर्दछ । हाम्रो युगलाई पनि त्यसकिसिमको तालमेलको आवश्यकता छ ।

धर्म र विज्ञान यी दुबैको लक्ष्य उन्नति, प्रगति, विकास र सुख नै हो; अनि मानव कल्याण र शान्ति नै हो । सफलता-असफलता तथा सदुपयोग-दुरुपयोग चाहिँ पछिल्ला कुरा हुन् । उदाहरण खोज्न थाल्ने हो भने धर्मको पनि सदुपयोग र दुरुपयोग दुवै थोक गरेको पाइन्छ भने विज्ञानको पनि सदुपयोग र दुरुपयोग दुवै थोक गरेको पाइन्छ । कुनै उदाहरण विशेषलाई औंल्याएर छारो उडाइरहनु र त्यसैलाई सार्वजनीन ठान्नु मूर्खता हो । यो त पात्रता अनुसार फरक पर्ने कुरा हो । वास्तविकतामा धर्म र विज्ञानबीचमा कुनै मौलिक विरोध छैन ।

विज्ञानको प्राथमिकता बाह्य स्वरूपलाई छ भने धर्म आत्मिक चैतन्यको पक्ष लिन्छ । उही रुखका हाँगाबिँगाहरू जतासुकै फर्कून् न, जरा त एउटै हो । स्वाभाविक विविधतालाई देखेर एकत्व नदेख्नु कहाँसम्मको मूढता !

मानवलाई धर्म र विज्ञान दुबैले अरु सबै जीवभन्दा उच्चतहमा राखेका छन् । यो *मानव* शब्द बनेको छ तीन अक्षर मिलेर । मा - अज्ञान, अविद्या । न - बिना । व - वर्तन (कार्य) । अर्थात्, अज्ञान-अविद्या त्यागेर कार्य गर्नेलाई मानव भनिएको छ । अज्ञान त्याग्नु भनेको ज्ञान प्राप्तितर्फ लाग्नु हो, ज्ञान प्राप्त गर्नु ज्ञानी बन्नु हो, ज्ञानी बन्नु भनेको आफू र आफ्नो जगत् तथा त्यसको कारण जान्नु हो । यसरी आत्मज्ञानको स्थितिमा पुगेपछि आत्मज्ञान नै परमात्मा-ज्ञान (ईश्वरप्राप्ति) को सोपान हो र ईश्वर वा ब्रह्मतत्व साक्षात्कार गर्नु नै परमसत्य हो । मानवको परमलक्ष्य 'मोक्ष' हो ।

हाम्रा धर्मशास्त्रहरूले बारम्बार हामीलाई बताइरहेका छन्– धर्म नै सत्य हो । धर्मबिना मानव व्यर्थ छ । अनि त्यो वैज्ञानिक, जसको लक्ष्य नै जीवन र जगत्को सत्य अन्वेषण गर्नु हो, कसरी परमसत्य ब्रह्मतत्वबाट पर रहन सुहाउँछ ? उसको खोज नै सत्यतर्फ परिलक्षित हुनेहुँदा ध्रुवसत्य एवं परमसत्य परब्रह्मलाई वैज्ञानिकले नकार्न मिल्दैन । धर्मको शुद्ध स्वरूप र विज्ञानको पनि शुद्ध स्वरूप छर्लङ्ग हुँदा धर्म र विज्ञानको एकत्व सहजै दृष्टिगोचर भइहाल्छ ।

विज्ञान र धर्मलाई भिन्न देख्नु दृष्टि-दुर्बलता हो । तथ्य कुरा के हो भने, धर्म र विज्ञान एउटै सिक्काका दुई पाटा हुन्, एक-अर्काका परिपूरक । यहाँनेर आधुनिक विज्ञान जगत्का महान् व्यक्तित्व आइन्सटाइनलाई उद्धृत गर्नु उपयुक्त हुनेछ । आइन्सटाइनको भनाइ छ- *धर्मबिनाको विज्ञान लङ्गडो र विज्ञानबिनाको धर्म अन्धो हुन्छ*। यदि अपूर्णताबाट पूर्णतातिर जाने हो भने धर्म र विज्ञान समानरुपेण अपनाइनु पर्छ । भनिएकै छ कि ज्ञान (धर्म) र विज्ञानको हात कर्ममा जोड्नु पर्दछ ।

आज तथाकथित आधुनिकताको मदले चूर भएकाहरूमध्ये धेरैको प्रवृत्ति देखिएको छ कि विज्ञानको नाम लिंदै धर्मको विरोधमा बकबकाउँदै हिंड्छन् । शिक्षाको नाममा स्थापित मूल्य-मान्यता विरोधी कुराहरू प्रचारित गर्ने फेशन चलेको छ । तर, जुन शिक्षाले सद्वृत्ति जागृत गराउँदै हृदयमा प्रविष्ट भएर मानवलाई एक श्रेष्ठ-जीवन-स्वप्नले भर्दैन, त्यो शिक्षा होइन साक्षरता मात्रै हो । अहिले शिक्षाको नाममा फगत् साक्षरता मौलाएको छ, यद्यपि कागजी प्रमाणपत्रहरू दिएर-लिएर बकाइदा विद्वत्ताको बिगुल फुकिरहेको स्थिति छ । देखिएकै छ कि

परम्परा तथा स्थापित मूल्य-मान्यता बारेमा अनर्गल बकबास गर्ने लफङ्गाहरूलाई क्रान्तिकारी ठान्दिने गरेको । आफ्नै घरमा आगो झोस्ने, अनि टुप्पातिर बसी फेद काट्ने कार्य पनि क्रान्ति ? हास्यास्पद । परम्परा, संस्कार, संस्कृतिका असल पक्ष पनि देख्न नसक्ने अन्धाहरू तथा विज्ञानको गलत व्याख्या गर्दै शास्त्र, ईश्वर, धर्मको उपहास गर्न समेत अघि सर्ने उद्दण्डहरू यत्रतत्र छ्यास्छ्यास्ति भेट्न पाइन्छ । हामी यस्तो निरर्थक क्रान्ति अस्वीकार गर्दछौं । वास्तवमा क्रान्ति सकारात्मक हुनुपर्छ र निर्माण औचित्ययुक्त । हामी नकारात्मकताले भरपूर ध्वंशका पक्षधर होइनौं, हामी त सकारात्मक क्रान्तिका पक्षधर हौं ।

अर्कातिर 'धर्म' भन्ठानेर अन्धविश्वास, फाहोरमैला, विकृतिलाई पनि अँगालेर बस्न चाहने कूपमण्डूकहरू पनि नभएका होइनन् हाम्रो समाजमा । धार्मिक तथा परम्परावादी हुनुको अर्थ यो होइनकि हिजो जे गरिन्थ्यो आज पनि हुबहु उही गरियोस् । थुप्रै कुराहरू देश, काल, परिस्थिति अनुरूप परिवर्तन, परिमार्जन हुन्छन् /हुनुपर्दछ । आजभन्दा पचास वर्ष अघि बागमती नदीमा नुहाएमा पुण्य मिल्छ भनेर प्रतिदिन स्नान गरेको परम्परालाई कायम राख्न आज फोहोरले डुङ्डुङ्ती गनाएको बागमतीमा नुहाउनु त भएन नि !

अनि बागमती फोहोर भयो भनेर छिःछिः दुर्दुर् मात्र गर्ने र त्यतातिर पाइलै नहाल्ने जस्तो 'सुघ्घरीपना' पनि के काम ? वैज्ञानिकतायुक्त धर्म र धार्मिकतायुक्त विज्ञान सम्मत कुरा त यो हुन्छकि बागमती नदीको हिजोकै गौरव कायम राख्न यसलाई शुद्धिकरण गरियोस् ।

यस कुरालाई अर्को एउटा उदाहरणबाट हेरौं । सुनलाई बहुमूल्य सम्पत्तिको रुपमा लिने प्रचलन हाम्रो समाजमा छ । यो धातुमा के त्यस्तो जादू छ कुन्नि ! जे होस्, सुनको गहना धेरै समयसम्म लगाउँदा त्यसमा कस (मयल) लाग्छ र त्यति राम्रो गहना मयलका कारण फोहोर र घिनलाग्दो पनि देखिन्छ । अब कस नै कसले छोपिएको सुनको त्यो गहनालाई के गर्ने ? यस सन्दर्भमा विभिन्न किसिमका प्रवृत्ति र व्यवहार हामी देख्दछौं । यीमध्ये तीनथरी प्रमुख छन् । एकथरी हुन्छन् जो आफ्नो गहनामा मयल परोस् वा जेसुकै होस्, त्यसलाई जस्ताको तस्तै स्वीकार गर्दछन् । गहनामा जमेको फोहोरलाई पनि गहनाकै अभिन्न अंग ठान्ने उनीहरू कसैले कस सफा गर्ने प्रयास गरेमा त्यसलाई सहँदैनन् । अनि अर्काथरीचाहिँ गहनामा लागेको फोहोरलाई मात्र देख्छन् र त्यो गहनालाई नै फाल्ने कुरा गर्दछन् । यी दुई अतिवादीहरूका बीचमा नीर-क्षीर विवेकी व्यक्तिहरू पनि हुन्छन्, जो गहनामा जमेको फोहोरलाई शुद्धिकरण गर्दै शुद्ध स्वरुपमा गहनालाई उजिल्याउन प्रयास गर्दछन् । सुनको शाश्वततालाई चिन्दछ 'धर्म'ले र त्यसमा लागेको फाहोरलाई फाल्दछ 'विज्ञान'ले ।

अहिले मान्छेहरू धर्मको अनौठा-अनौठा परिभाषा गर्छन् । हिन्दू धर्म, बौद्ध धर्म, जैन धर्म, सिख धर्म, बोन धर्म, शिन्तो धर्म, क्रिश्चियन धर्म, इस्लाम धर्म, यहुदी धर्म, आदि-इत्यादि । यी त सम्प्रदाय हुन्, मजहब हुन्, रेलिजन हुन् । असली धर्मतत्वलाई यस्ता 'ट्रेडमार्क'ले छोपेका छन् । 'धर्म' भन्ने जुन शब्द छ, यसको समानार्थकमा 'रेलिजन' तथा 'मजहब'लाई बुझ्नु गलत छ । धर्म त व्यापक छ र रेलिजन-मजहब-सम्प्रदायले धर्मको पूरा अर्थ हुँदैन ।

यसबारेमा म थप चर्चा गर्न चाहूँला । 'धर्म'लाई अंग्रेजी शब्द रेलिजन (Religion) को समानार्थक मानेर अनुवाद गर्ने गरिएतापनि वास्तवमा यो सही अनुवाद होइन । धर्म शब्दको खास अर्थ र रेलिजन शब्दको अर्थमा ठूलो भिन्नता छ । 'रेलिजन'ले एउटा सम्प्रदाय (Sect) वा 'मजहब' मात्र जनाउँछ; यता 'धर्म'चाहिँ व्यापक अर्थ भएको शब्द हो । आरम्भमा धर्म-तत्व एउटै थियो तापनि कालान्तरमा मान्छेले धर्मका नाममा अनेक कर्महरू अपनाउँदै गयो; अनेक रीतिरीवाज, विधि-विधान, चाल-चलन, प्रथाहरू प्रचलित हुँदैगए; अनि धर्मलाई तिनै भौतिक क्रियाकलापका आधारमा छुट्टयाउने/ खुट्टयाउने गर्न थाले । देश, काल, परिस्थितिमा

अनेकता हुँदा कर्म, रीतिरीवाज, विधि-विधान, चाल-चलन, प्रथा आदि जस्ता भौतिक क्रियाकलापमा पनि अनेकता आउन थाल्नु स्वाभाविकै भयो । तर, जब मान्छेले वास्तविक धर्म-तत्वलाई बिर्सेर पछि विकसित गरिएका भौतिक क्रियाकलापलाई नै धर्म ठान्न थाल्यो तबदेखिनै मतभेद पनि प्रकट भयो । धर्मको वास्तविक तत्वलाई भन्दापनि यिनै कुराहरूलाई महत्व दिने प्रवृत्तिले धर्मका नाममा संघर्ष शुरु गरायो । संसारमा धर्मका नाममा पटक-पटक हिंसा भड्केको छ; धर्मको निहुँमा मानव-रक्तको खोलो धेरैपल्ट बगेको छ । 'धर्म' सम्प्रदायगत ट्रेडमार्कले छोपिएर मान्छे धर्मको भ्रममा अन्तर-कुन्तरमै जकडियो । अहिले त धर्म भन्नासाथ "कुनचाहिँ धर्म ?", अनि मेरो धर्म र तेरो धर्म भनेर आपसी लडाइँ, मारकाट गर्ने बहाना बनाएका छन् धर्मलाई ।

यदि मानव समाजले असली धर्म-तत्व आत्मसात् गर्ने होभने धर्मका नाममा हुने गरेका सारा द्वन्द्वको औचित्य नै रहने छैन । प्रारम्भमा धर्म-तत्व एउटै थियो; तब अहिले किन हुन सक्दैन ? अवश्य हुनसक्छ । यसका निमित्त वैज्ञानिक विश्व-दृष्टिकोण आवश्यक छ । धर्मको मीमांसा विज्ञानको कसीमा गर्ने हो भने दूधको दूध पानीको पानी नछुट्टिने कुरै छैन ।

विश्वको सर्वप्राचीन धर्मग्रन्थ 'वेद' भएकाले यसमा वर्णित धर्म-तत्वलाई मानव समाजको 'आदिधर्म' मान्नुपर्ने हुन्छ । हुन पनि वेदमा कहिएको धर्म सम्प्रदायगत 'ट्रेडमार्क' भन्दा अलग्गै र सारा मानव-समाजकालागि समानरूपेण लागू हुनसक्ने छ । यहाँनेर मलाई मेरा परमपूज्य पिताजीको उपदेश स्मरण हुन्छ– "वेद विश्वको विधान हो भन्नुमा अत्युक्ति हुनेछैन । 'वेद'को अर्थ हो ज्ञान । ज्ञान भनेको जान्नु हो । जान्नका निमित्त सिक्नु पर्दछ । सिक्नुलाई शिक्षा भनिन्छ । शिक्षा प्राप्त गरिसकेका व्यक्तिहरू शिक्षित कहलाउँछन् र वास्तवमा उनीहरू शिष्ट बन्दछन् । यही शिष्ट शब्दमा आचार समेत जोडिएपछि बन्छ- शिष्टाचार । आचार शब्द आङ्ग उपसर्ग पूर्वक चर धातुबाट बनेको र आङ्गपूर्वक चर धातुको गर्नु अर्थ भएको हुनाले आचारको अर्थ हो- गरिने कुरा । शिष्टहरूले गरिने कुरा शिष्टाचार र गर्न नहुने कुरा अनाचार भन्ने हाम्रो परम्परा छ ।

यो कुरा यसरी गर्नु भनेर सूत्र (छोटकरी) रुपमा सिकाउने र त्यसको विपरीत व्यवहार नगर्नलाई व्यवस्था गर्ने लिखत वा ग्रन्थलाई विधान भन्ने चलन छ । एकै वाक्यमा बताउनुपर्दाखेरिमा, वेद विश्वको विधान हो किनकि यसले शिष्टाचारको ज्ञान दिन्छ र मानव समाजलाई अनाचारबाट जोगाउँछ ।

वेदमा दुई किसिमको शिक्षा पाइन्छ । एक, व्यावहारिक र अर्को, पारमार्थिक । व्यावहारिक शिक्षा सूत्र रुपमा पाइन्छ र पारमार्थिक शिक्षा विस्तृत रुपमा । यसको रहस्य केभने– व्यावहारिक वस्तुहरू बदलिइ रहन्छन् । बदलिइ रहने वस्तुको विशेष बयान गर्नु व्यर्थ कुरा हुन्छ । पारमार्थिक वस्तु बदलिँदैनन्; ती सधैं एकनाश रहन्छन् । परमार्थ (सत्य-वस्तु) को पत्ता लगाउने हुनाले यिनलाई पारमार्थिक भनिएको हो र यस सम्बन्धी शिक्षालाई पारमार्थिक शिक्षा भनिन्छ । पारमार्थिक शिक्षाको अर्को नाम हो– अध्यात्मज्ञान ।"

वेद-निर्देशित धर्म-तत्वलाई अवलम्बन गर्नासाथ धर्मका नाममा सृजित सारा समस्याहरू समाधान हुन सक्दछन् । धर्म यस्तो तत्व हो जसका कारणले मनुष्य पशु बन्नबाट जोगिएको छ । अर्थात्, धर्मनै यस्तो चीज हो जसका कारण मान्छे अरु भन्दा पृथक् रहेको छ । धर्म अवलम्बन गर्दैन भने मान्छेले श्रेष्ठताको दाबी गर्न मिल्दैन । धर्मले मान्छेको आध्यात्मिक, आधिदैविक, आधिभौतिक अभ्युदय गराउँछ ।

'रेलिजन'को /'मजहब'को चक्करमा नपर्ने होभने; तिन्लाईनै धर्म ठानेर भ्रममा नपर्ने होभने व्यर्थ हुनेछन् 'जेहाद' र 'क्रुसेड'हरू । धर्म लडाइँ गर्ने चीज होइन; यो त पवित्र जीवन-

पद्धति हो। धर्म शब्द 'धृ' धातु (धारणा गर्नु)बाट निष्पन्न भएको हो। यसबाट देखिन्छकि धर्मको अर्थ धारणा हो जसले हामीलाई जीवनकोलागि धारणाहरू प्रदान गर्दछ। ती धारणाहरूको फलस्वरुप मान्छेको जीवन पतनबाट बच्दछ। धर्मले हामीलाई नराम्रा काम-कुराबाट बच्ने ज्ञान दिन्छ। धर्मले मानवलाई राम्रा नियम, राम्रा गुण, असल विचार र दृष्टिकोण अपनाउन भन्छ; अनि नराम्रो काम गर्नबाट रोक्छ। धर्मज्ञानको धेरै भाग नैतिक-चारित्रिक शिक्षायुक्त छ। संसारमा जतिपनि धर्म छन्, तिन्को एउटा मुख्य उद्देश्य मानवको चरित्रको उत्थान हो। जस्तोकि ऋग्वेदमा जीवनका शाश्वत मूल्यहरूको स्थापना एवं अवलम्बन गर्न धर्मले प्रेरणा दिन्छ। अनि, मनुस्मृतिमा धर्मको लक्षण बताइएको छकि धैर्य, क्षमा, दम ('विषय-वासना' हटाउनु), अस्तेय, शौच, इंद्रियनिग्रह, धी (बुद्धि), विद्या, सत्य र अक्रोध यी धर्मका दश लक्षण हुन्। यसमा कुनै सम्प्रदायवालाले आपत्ति जनाउनु पर्ने वा अस्वीकार गर्नुपर्ने के छ र! महर्षि कणाद जब भनिरहेका हुन्छन्कि जसबाट अभ्युदय, उन्नति या कल्याण हुन्छ तथा "मुक्ति' प्राप्ति हुन्छ त्यही धर्म हो (यतोभ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः) –तब कहाँनेर छ विवाद/ अस्वीकार गर्नुपर्ने ठाउँ ?

ऋग्वेदमा भनिएको छकि एक्लै खानेवाला पापी हो र बाँडेर खानेवाला पुण्यभागी हुन्छ, धर्म पाउँछ। यस्तो मानवतावादी धारणालाई कुनै सम्प्रदायको भनेर कसैले आलोचना गर्न सक्छ ? वास्तवमा समस्त विश्वको साझा विश्व-धर्म बन्न वेदद्वारा निर्देशित गरिए अनुरुपको 'धर्म'मात्र सक्षम छ। यदि विभिन्न सम्प्रदायगत 'ट्रेडमार्क'हरूमध्येबाट रोज्नु परेमाचाहिँ जसले वेदको उत्तराधिकार बोकेको छ त्यहीतर्फ हामी फर्कनु पर्ने हुन्छ।

धर्म अवलम्बन गर्नुको मतलब धर्मका नाममा मारकाट मच्चाउनु वा द्वेष फैलाउनु भनेको पटक्कै होइन। धर्मका नाममा लडाइँ, मारकाट, हिंसा, शस्त्रास्त्रको उपयोग आदि-इत्यादि त राजनीति हो, अर्थनीति हो; –धर्मनीति होइन। कहिलेकाहिँ तीपनि आवश्यक पर्लान्; तर तिन्लाईनै धर्म मान्नु गलत हो। धर्मयुक्त जीवनमा तीबाट प्रायः पर रहनु पर्दछ। कर्म, रीतिरीवाज, विधि-विधान, चाल-चलन, प्रथा आदि जस्ता भौतिक क्रियाकलापमा अनेकता भएकै निहुँमा शस्त्रास्त्रको बलमा अरुलाई आफ्नो मतमा तान्न 'जेहाद' र 'क्रुसेड' गर्नु धर्म होइन। एउटा धार्मिक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिलाई पनि आफूजस्तै देख्ने हुनाले त्यहाँ परपीडा हुँदैन, द्वेष हुँदैन, क्रोध हुँदैन, झै-झगडा र मारकाट हुँदैन, हिंसा हुँदैन। परोपकार उसको जीवनको स्वाभाविक कर्म हुन्छ। 'सर्वे भवन्तु सुखिनः'को भावनाले भरिपूर्ण हुन्छ धार्मिक व्यक्ति। धर्म मानवताको उच्चतम स्वरुप भएकाले 'वसुधैव कुटुम्बकम्'लाई स्वतः आत्मसात् गरेको हुन्छ /हुनुपर्छ। तब, कुटुम्ब-कुटुम्ब बीचमा पनि केको युद्ध ?

यता विज्ञान पनि त बन्धुहत्या गर्न जन्माइएको होइन। तर विज्ञानको विकासलाई विनाशको अट्टाहासमा परिणत गर्नेहरू पनि छन्। सारा संसार युद्धको विभिषिकाले त्रस्त भएर त्राही त्राही गरिरहँदा विज्ञानको घोडा चढेर हिंस्रक मनोवृत्तिका मान्छेहरू बन्धुहत्यामा जुटेका छैनन् र! तर मूल स्वरूपमा हिंस्रक, विनाशक होइन विज्ञान। ऊ पनि धर्म जस्तै कल्याणकारी हो।

धर्मको अर्को समानार्थक शब्दावली शायद *सत्यम् शिवम् सुन्दरम्* मात्रै हुनसक्ला। यस्तो धर्म कसरी विज्ञान-असम्मत हुन सक्छ ?

त्यसो त मान्छेहरूमा धर्म र विज्ञान एक-अर्काका शत्रु भएको भ्रम पर्नुको कारण छ। विगतमा चर्चले कैयौं वैज्ञानिकहरूलाई प्रताडित गरेको, कतिपयलाई जिउँदै जलाएको, यस्तो यस्तो घृणित कार्य गरेको थियो। बाइबलको, इसाई धर्मको खोल ओडेर पोप-पादरीहरूले विज्ञानको दमन गर्ने दुस्प्रयास धेरैपल्ट गरे। अचेलपनि इस्लामको नाममा फतवा जारी

गरिएका हामी सुन्छौं । यी पनि कुरानको, इस्लाम धर्मको खोल ओडेर विज्ञानलाई सिध्याउन चाहन्छन् । जस-जसलाई सत्यसँग द्वेष छ, तिनीहरू विज्ञानसँग डराउँछन् । दुर्भाग्यको कुरा हो कि विज्ञानसँग डराउने यस्ता मूर्खहरूले धर्मको आड लिने चलाखी देखाउने गरेका छन् ।

धर्मको प्रतिकूल कुराहरूलाई समेत धर्म नै ठान्दिने-मान्दिने गलत कार्य भएको छ । मार्क्सले धर्मको विरोध गरेको पनि चर्च, पोप, पादरी, मुल्ला, मौलवी, मठाधिशहरूको व्यवहार देखेर नै हो । यदि मार्क्सलाई कोही सुयोग्य गुरुसँग वेद, उपनिषद्, गीता आदि पढ्ने सौभाग्य मिलेको भए उनी स्वयम्ले आफ्नो कम्युनिष्ट मेनिफेस्टो बाकसमा थन्क्याइदिने थिए । उनलाई त्यो सौभाग्य मिल्न सकेन र एउटा व्यक्तिको अभाग्यले डोऱ्याएर साराका सारा कम्युनिष्टहरू धर्मको नामसँग नै उतर्सिने विडम्बनापूर्ण स्थिति रह्यो । उनका उत्तराधिकारीका रुपमा आएका एंगेल्स, लेनिन, स्टालिन, माओ आदिको समस्या पनि उही हो । तपाईंलाई थाहै छ कि स्वयम् स्वामी विवेकानन्द समेत सुयोग्य गुरु रामकृष्ण परमहंस सँग भेट नहुँदासम्म उग्र नास्तिक हुनुहुन्थ्यो । तर सुयोग्य गुरु प्राप्त गर्ने उहाँको सौभाग्य थियो । त्यस्तै सौभाग्य नपाएकाहरू मात्रै नास्तिकताको अँध्यारोमा जकडिन्छन् ।

यहाँ धर्मको स्वरुप नबुझेरै धर्मको नाम पारेर द्वन्द गरिएको देखिन्छ । धर्मको नाममा ठूल्ठूला नरसंहारकाण्ड पनि मच्चाए । अर्काको प्राणहत्या गरेर, अरुलाई मारेर धर्म हुने भए को पापी हुँदो हो ? पण्डावादले र सामन्तीहरूको मनलाग्दी र आफूअनुकूल व्याख्या तथा स्वेच्छाचारिताले वास्तविक धर्मतत्व पछाडी धकेलियो । हुँदाहुँदा धर्म र विज्ञानलाई त विपरित धुवमा राख्न थालियो । मान्छेको धर्मको नाममा साँघुरिएर सम्प्रदाय, मजहब, रेलिजनको घेरामा जकडिए । धर्मको विरोध गर्नेहरूको स्थिति त झन् विडम्बनापूर्ण भयो - उनीहरू झन् निम्नस्तरको सम्प्रदायका उपासक पो हुनपुगे । उदाहरण दिन सकिन्छ - कम्युनिष्टहरू धर्मको उग्र विरोध गरिरहँदा आफूहरू मार्क्स, लेनिन, माओका तस्वीर पूजा गर्छन् र तिनीहरूको अन्ध समर्थनको तरिका संकीर्ण सम्प्रदाय वा मजहबको जस्तै छ । यद्यपि उनीहरू विज्ञानको धेरै दुहाइ दिन्छन् । कम्युनिष्ट-इतरका नास्तिकहरू, जस्तै : पूँजीवादी, पनि उही ड्याङ्का हुन् । हामीले बुझ्नैपर्ने कुरा छ कि रेलिजन-मजहब-सम्प्रदायरु विज्ञानबिनाका पनि हुनसक्लान्, तर धर्म कदापि विज्ञानबिनाको हुँदैन । धर्मको जग विज्ञान हो, धर्म विज्ञान-प्रतिपादित छ । आधुनिक विज्ञान अझ पूर्णतातिर लागेपछि हामी यही निष्कर्षमा पुग्नेछौं कि धर्म र विज्ञान एक-अर्काका विरोधी होइनन् । शुद्ध रूपमा रहन दिइएको 'धर्म'को र पूर्णतामा पुगेको 'विज्ञान'को क्षेत्र एउटै हो । एउटा चरमोत्कर्षमा पुगेपछि विज्ञान धर्मसमक्ष नतमस्तक हुन्छ र सही स्वरूपमा धर्मले विज्ञानलाई ममतापूर्वक अङ्गीकार गर्दछ ।

एक्लो धर्मको अनुशरण गर्छु भन्दाखेरी मान्छे अन्ध-संकीर्णतावादमा जकडियो, अनि एक्लो विज्ञानको अनुशरणले चाहिँ मान्छेलाई उग्र-भौतिकतावादको भासमा पतन गराउने स्पष्टै छ । धर्म र विज्ञानको समन्वय नै ठीक कुरा हो र यही अत्युत्तम हुनेछ । धर्म र विज्ञानको एकत्वमा मानव समाजको हित निहित छ । अबका दिनमा धर्मको पक्ष वजनदार हुनुको कारण के पनि हो भने मानव समुदायलाई उसको उज्ज्वल भविष्यका निमित्त धर्म-तत्वको आवश्यकता झन् बढेको छ । मलाई के लाग्छ भने मानव जति बढी मात्रामा शक्तिसम्पन्न हुन्छ उति नै बढी मात्रामा उसलाई धर्म-तत्व आवश्यक हुन्छ । धर्म र विज्ञानको समन्वय अबका दिनहरूमा झन् झन् अत्यावश्यक देखिएको छ ।

सबभन्दा महत्वपूर्ण सवाल के हुनसक्छ भने धर्मले मानव समुदायलाई भविष्यमा कस्तो योगदान पुऱ्याउला ? त्यही योगदानमा नै यसको महत्व पनि प्रष्टिएला । मैले बारम्बार भनेको छु कि धर्म भन्दाखेरीमा धर्मको नाममा पलाप्पिएका आडम्बर, ढोँग, पाखण्ड, रुढीवादिता तथा

लौकिक व्यवहार आदिलाईमात्रै ठान्नु हुँदैन र असली धर्म-तत्व बुझ्नु पर्दछ । त्यस्तो असली धर्म-तत्वसँग विज्ञानको कुनै वैरभाव हुँदैन । अनि त धर्म र विज्ञानकाबीचमा सामञ्जस्यताले मानव जातिमा प्रकाशमय प्रभाव पार्नेछ ।

यहाँनेर एकजना विद्वानलाई उद्धृत गर्नु सान्दर्भिक होला, जसको भनाइ छ :- मलाई कस्तो लाग्छ भने त्यस्तो प्राणीका निमित्त धर्म जीवनको आवश्यकता नै हुन्छ जो चेतनासम्पन्न छ र त्यसैको परिणाम स्वरूप शक्तिसम्पन्न पनि छ, अनि जो त्यसै कारणले गर्दा छनोट गर्नैपर्ने अपरिहार्य दायित्व पनि बहन गर्न पुग्छ । मानिसको शक्ति जति ठूलो हुन्छ त्यति नै ठूलो मात्रामा उसलाई धर्म आवश्यक हुन्छ । यदि विज्ञानको प्रयोग धर्मद्वारा प्रेरित र निर्देशित भएन भने विज्ञान लोभ लालचाका लग्गूपनका निमित्त प्रयोग हुनेछ र विज्ञानले लोभलालचालाई प्रभावकारी रुपमा त्यति सेवा पुर्‍याउनेछ जसको फलस्वरुप विज्ञान विनाशकारी हुन पुग्नेछ । त्यस्तै अर्का एकजना विद्वान भन्छन् :- आध्यात्मिकता र भौतिकताका सम्बन्ध बारेमा जुन धारणा लोकप्रचलित भइरहेको पाइन्छ त्यसमा अब मौलिक परिवर्तन ल्याउनु आवश्यक छ । आध्यात्मिक कल्याणको स्तरलाई उचाल्नु नै हाम्रो पहिलो चासो हनुपर्छ र भौतिक कल्याणका स्तरको उन्नयनलाई दोस्रो प्राथमिकता दिइनुपर्छ । अर्कोशब्दमा भन्नुपर्दा समाजको सांस्कृतिक, धार्मिक, शैक्षिक विद्वत्तात्मक तथा कला कार्यक्रम, पूर्ण रोजगारी तथा लोक-कल्याणका अन्य भौतिक पक्षलाई अवश्यै उच्चस्तरको आध्यात्मिक समाजको निर्माणका प्रयोजनका निमित्त विकसित गरिनुपर्दछ ।

कठोपनिषद्, द्वितीय अध्याय, तृतीय वल्ली, श्लोक ७–८ मा भनिएको छ :

इन्द्रियेभ्यः परं मनो मनसः सत्त्वमुत्तमम् ।
सत्त्वादधि महानात्मा महतोऽव्यक्त मुत्तमम् ॥
अव्यक्तात्तु परः पुरूषो व्यापकोऽलिङ्ग एव च ।
यं ज्ञात्वा मुच्यते जन्तुरमृतत्वं च गच्छति ॥

अर्थात् इन्द्रिय भन्दा मन श्रेष्ठ छ, मन भन्दा बुद्धि उत्तम छ, बुद्धि भन्दा त्यसको स्वामी जीवात्मा उच्च छ र जीवात्मा भन्दा अव्यक्त शक्ति (प्रकृति अथवा माया) उत्तम छ । परन्तु अव्यक्त भन्दा पनि परमात्मा श्रेष्ठ छन्, जो निराकार रूपले सर्वत्र व्याप्त छन् । यही ब्रह्मतत्वको ज्ञान भएर नै जीवात्मा मुक्त हुन्छ र अमृतस्वरुप ब्रह्ममा प्राप्त हुन्छ ।

शरीर अनित्य छ । जुन वस्तुको जन्म हुन्छ, त्यसको मृत्यु पनि हुने निश्चित भएकाले शरीर विनाशी छ । यस्तो आदि र अन्त्य भएको शरीर परम् सत्य हुन सक्दैन । इन्द्रियहरू पनि नाशवान् हुन् । वस्तुतः शरीर आत्माको साधन मात्र हो । आत्मा नित्य र अविनाशी छ । यो न कहिल्यै जन्मिन्छ, न त कहिल्यै मर्छ, यो त अजन्मा, अविनाशी, प्राचीन र सनातन हो । हामी जो मृत्यु भएको भन्दछौं, त्यो त मानिसले पुराना फाटेका लुगाहरू त्यागेर नयाँ लुगा लगाएझैं वा सर्पले काँचुली फेरेझैं आत्माले आफ्नो वासस्थान फेरेको हो । जबसम्म विषय-वासनाबाट मन विरत हुँदैन, तबसम्म यस्तो प्रक्रिया चलिरहन्छ –जसलाई पुनर्जन्म भनिन्छ । तर आत्मज्ञान प्राप्त भइसकेपछि पुनः जन्मने कुनै प्रयोजन नै बाँकी नरहने हुनाले पुनर्जन्म हुँदैन । मानिसको जन्म ठूलो पुण्यले मात्र मिल्ने हुनाले यसलाई मोक्ष पाउनको लागि सदुपयोग गर्नैपर्दछ ।

भौतिक सुखलाई हामी निषेध गर्दैनौं, प्रत्युत महत्वपूर्ण ठान्दछौं । हिन्दू जीवनमा मोक्षप्रतिको अत्यधिक आग्रहको अर्थ भौतिक जगत्प्रतिको निरपेक्षता होइन । इन्द्रियजन्य मोह वा भ्रमप्रति अनिच्छा भएतापनि मानव चेतनाप्रति वैदिक मतमा अगाध श्रद्धा रहेको छ । मानव शरीरलाई मूलतः पापमय मान्ने पाश्चात्य अवधारणा रहेको छ । हिन्दू अवधारणामा पञ्चतत्वबाट बनेको शरीर त मोक्षको साधन हो; जुन साधन त्यति महान् लक्ष्यकालागि सहायक बन्नेवाला छ,

त्यस्लाई पापमय कसरी मान्न सकिन्छ र ! क्षणभंगुर भएतापनि यसले मोक्षको प्राप्तिमा पुऱ्याएको सहयोगप्रति कृतज्ञता भाव रहेकै हुन्छ एक आदर्श हिन्दूमा । त्यसैले त मोक्षको प्राप्तिनेरै पुगिसक्दा पनि भर्तृहरि भन्छन्– "हे माता पृथ्वी, पिता वायु, मित्र अग्नि, सुबन्धु जल, भ्राता आकाश ! तिमीहरूलाई मेरो यो अन्तिमपल्ट हात जोडी नमस्कार छ, तिमीहरू सबैको साथबाट उत्पन्न पुण्यका आधिक्यले स्फुरित भएको निर्मल ज्ञानले मोहको सारा महिमालाई पार गरी म परब्रह्ममा लीन भइरहेको छु ।"

यस्तो कृतज्ञता भाव रहन्छ हिन्दू जीवन पद्धतिमा । पुरुषार्थ-चतुष्टयका रुपमा मोक्ष चरम् प्राप्ति अवश्यै हो; मानव जीवन पाएर पनि मोक्ष नपाउनेले महानतम् अवसर गुमाएको ठानिन्छ; किन्तु त्यस शृंखलामा अर्थ, काम र धर्म पनि छन् भन्ने हामीले भुल्नु हुँदैन । अर्थ र काम भौतिक उन्नतिको कसीका रुपमा रहेका छन् भने धर्म भौतिक र आध्यात्मिक उन्नतिको सेतुका रुपमा रहेको छ । अवश्य नै धर्मले परलोक सुधार्छ; तर धर्मको ध्येय त्यतिमात्रै चाहिँ हुँदैहोइन । 'इहलोक' पनि यसले सुधार्नु पर्दछ र सुधार्दछ पनि । यदि यसले 'इहलोक' सुधार्न नसक्ने हो भने यसको उपादेयता नै प्रश्नको घेरामा पर्दछ । वास्तवमा धर्म र विज्ञानको समन्वय नभई पुरुषार्थ चतुष्टयको पूर्ण-प्राप्ति हुँदैन । वैदिक परम्पराका दर्शन-शास्त्रको विशेषता छकि यी मनुष्यका आधिभौतिक, आधिदैविक, आध्यात्मिक सबै तहलाई सम्बोधित गर्दछन् ।

हामीले *पश्चिम होइन पूर्वतिर* (A Movement toward East) भन्दाखेरी पनि धर्म र विज्ञानको एकत्वलाई जोड दिएका हौं । अर्थात्, वैज्ञानिकतायुक्त धर्म एवम् धार्मिकतायुक्त विज्ञान । *युग निर्माण अभियान* को मूल मर्म पनि यही सेरोफेरोमा केन्द्रित छ । धर्म र विज्ञानको सहकार्य, सह-अस्तित्व एवं सामञ्जस्यताको कुरा गर्दा म कुनै नयाँ र असम्भव कुरा गरिरहेको छैन । धर्म र विज्ञानको ऐक्यता, सहकार्य, सह-अस्तित्व, सामञ्जस्यताले मानव समुदायको हित हुने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ । आजको पुस्ताको हरेक व्यक्तिले यसैको निमित्त प्रयत्न गर्नु उसको 'युगधर्म' हो । अस्तु ।

अघि बढौं– यो युग हाम्रो हो ।

युग निर्माण अभियान
नेपाल

वैज्ञानिक सत्ययुग तर्फको अग्रसरता ...

निर्मल : व्यक्ति एक, व्यक्तित्व अनेक

प्रस्तुतकर्ता : प्रकाश न्यौपाने / महदत्त पौडेल
(युग निर्माण अभियान, नेपाल)

वि.सं. २०३३ सालमा तनहूँ जिल्ला, छाङ्ग पिपलटारमा जन्मेका निर्मलमणि अधिकारी को चर्चित नाम नै *आयोदधौम्य 'निर्मल'* हो । तनहूँका सुप्रसिद्ध विद्वान पण्डित श्री रुद्रमणि अधिकारी र श्रीमती रमादेवी अधिकारीका पुत्र-रत्न निर्मलका व्यक्तित्वका अनेक आयाम छन् ।

निर्मललाई हामी पाउँछौं : सफल लेखक, दक्ष पत्रकार, कुशल वक्ता, प्रिय अध्यापक, गुरु, उर्जावान् सामाजिक कार्यकर्ता, शोधकर्ता, मेधावी विद्यार्थी, भावुक कवि, विद्वान, राजनैतिक विचारक, सिद्धान्त-प्रवर्त्तक, अभियानकर्ता, संगठक, प्रचारक, ... आदि आदिका रूपमा । मित्रहरू निर्मललाई युगद्रष्टा मान्छन् ।

युग निर्माण अभियान, नेपालका संस्थापक अध्यक्ष निर्मल हाल यस अभियानका उपाध्यक्ष हुन् । बीचको केही समय उनले अभियानको महामन्त्रीका रूपमा पनि कार्य गरेका थिए । युग निर्माण अभियानका वर्तमान अध्यक्ष विराटनगरनिवासी सुप्रसिद्ध कवि भानुभक्त पोखरेल हुनुहुन्छ । निर्मलले आफ्ना पिताजी पं. रुद्रमणि अधिकारी र कविवर भानुभक्त पोखरेललाई आफ्ना मार्ग-दर्शकका रूपमा सम्मान गरेको पाइन्छ ।

✱ निर्मलको व्यक्तित्वका विविध आयामहरूमध्ये केही यस्ता छन् –

📖 लेखक (Author) :

लेखन क्षेत्रबाटै राष्ट्रिय मात्र नभई अन्तर्राष्ट्रिय ख्याति समेत पाउन सफल भइसकेका छन् निर्मल । प्रारम्भमा कविता लेखेर साहित्यिक जगत्मा प्रवेश गरी पछि सशक्त गद्य-लेखकको रूपमा परिचय स्थापित गराउन सफल निर्मलमणि अधिकारी (आयोदधौम्य) द्वारा लेखिएका थुप्रै कृतिहरू सार्वजनिक प्रकाशनमा आइसकेका छन् ।

पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित कृतिहरू :

(१) धर्म र विज्ञान (वि.सं. २०५३) (प्रकाशक– तरङ्ग साहित्यिक अभियान, तनहुँ)

(२) नेपालमा नुन (सह-लेखन), (वि.सं. २०५४) (प्रकाशक– साल्ट ट्रेडिङ्ग कर्पोरेसन, काठमाडौं)

(३) चुच्चे-नेप्टेको सवाल र दशैं बहिस्कार (वि.सं. २०५६ दशैं)
(प्रकाशक– नेपाली भाषा-संस्कृति परिषद्, विराटनगर)

(४) छीनीङ् पीहीनो मगरको ? (मगर भाषामा) (वि.सं. २०५७ बुद्धपूर्णिमा)
(प्रकाशक– नेपाली भाषा-संस्कृति परिषद्, विराटनगर)

(५) आस्थाको शान्ति-युद्ध (वि.सं. २०५७ दशैं)
(प्रकाशक– नेपाली भाषा-संस्कृति परिषद्, विराटनगर)

(६) आमसञ्चार र पत्रकारिता (वि.सं. २०६० असोज)
(प्रकाशक– सुनकोशी प्रकाशन, काठमाण्डौं)

(७) वैज्ञानिकतायुक्त धर्म धार्मिकतायुक्त विज्ञान (वि.सं. २०६१ जनैपूर्णिमा)
(प्रकाशक– युग निर्माण अभियान, नेपाल)

पत्रपत्रिकामा धारावाहिक रूपमा प्रकाशित कृतिहरू :

(८) "प्रश्नोपनिषद् : मेरो हेराइ"

(९) "पश्चिम होइन पूर्वतिर"

(१०) "कतातिर जाने ?"

(११) "नेपाली राष्ट्रियता सुदृढिकरणका निमित्त मूलबाटो"
(१२) "नेपालमा जातिय समस्याको सवाल र समाधान"
(१३) "वर्तमान सन्दर्भमा पृथ्वीको अर्ती"
(१४) "गन्थन-मन्थन"
(१५) "मीमांसा-दर्शन निर्देशन"
(१६) "निर्मल-भक्ति-मार्ग"
(१७) "वृष्टि उपनिषद्को : दृष्टि मेरो" आदि ।

प्रकाशित फुट्कर लेख-रचनाको संख्या : करीब २५०० – दुईहजार पाँचसय ओटा (नेपाली, अंग्रेजी र हिन्दी भाषामा)

यिनका अतिरिक्त, पाण्डुलिपी तयार भइसकेका, तर अप्रकाशित नै रहेका कृतिहरू पनि धेरै रहेका छन् ।

निर्मलका केही कृतिहरू प्रकाशोन्मूख छन् ।

🕮 पत्रकार (Journalist) :

निर्मलले वि.सं. २०५२ मा जनमत दैनिक (पोखरा) को तनहुँ जिल्ला सम्वाददाताका रूपमा पत्रकारिता प्रारम्भ गरेका हुन् । वि.सं. २०५२ पौषदेखि तनहुँबाट प्रकाशन भएको *तरङ्ग* (साहित्यिक मासिक) का सम्पादक निर्मलले *प्रेरक* (साहित्यिक पाक्षिक) र *साथी* (साहित्यिक) को पनि सम्पादन गरिसकेका छन् । वि.सं. २०५७ मा काठमाडौं प्रवेश गरेपश्चात् पत्रकारिताका क्रममा उनले विभिन्न पत्रिकाको सम्पादन गरेका छन् । काठमाडौंबाट प्रकाशन हुने *घटना र विचार* (राष्ट्रिय साप्ताहिक), *देशप्रेम* (राष्ट्रिय साप्ताहिक), *युगपत्र* (राष्ट्रिय साप्ताहिक) को सम्पादन गरी आफूलाई सफल पत्रकारका रूपमा स्थापित गर्न निर्मलमणि अधिकारी सफल भइसकेका छन् ।

🕮 शोधकर्ता/अन्वेषक (Researcher) :

एक अन्तर्राष्ट्रिय वैज्ञानिक शोध संस्था (इस्टर्न इन्स्टिच्युट फर साइन्टिफिक रिसर्च) का शोध-निर्देशक (Research Director) समेत रहेका निर्मलले विभिन्न शोधकार्यहरू गरेका छन् । निर्मलमणि अधिकारीद्वारा गरिएको शोधकार्य 'हिन्दू अवधारणामा सञ्चार प्रक्रिया' लाई सञ्चारविद्हरू एउटा विशिष्ट शोध मान्छन् ।

🕮 स्तम्भकार (Columnist) :

निर्मलको व्यक्तित्वको अर्को पाटो छ स्तम्भकारको । 'स्पेसटाइम' राष्ट्रिय दैनिक (काठमाण्डौं)मा वि.सं. २०५८ भदौदेखि २०६० मंसिरसम्म शनिवारे-स्तम्भ "पृथक् विचार" लेख्नुका साथै विभिन्न समयमा 'जनसत्ता' राष्ट्रिय साप्ताहिक (काठमाण्डौं), 'घटना र विचार' राष्ट्रिय साप्ताहिक (काठमाण्डौं), 'आदर्श समाज' दैनिक (पोखरा), 'राष्ट्र आवाज' साप्ताहिक (पोखरा), 'नव व्यासवाणी' साप्ताहिक (तनहुँ, दमौली), 'तनहुँ आवाज' साप्ताहिक (दमौली), आदि पत्रिकाहरूमा स्तम्भ लेखन ।

🕮 शिक्षक/अध्यापक (Teacher/Lecturer) :

शिक्षक/अध्यापक व्यक्तित्व समेत रहेका निर्मलले शैक्षिकसत्र २०५२-०५३ मा शिव मा.वि., रिसिङ्ग रानीपोखरी, तनहूँमा माध्यमिक तहमा विज्ञान विषयको र शैक्षिक सत्र २०५६-०५७ मा मीन मा.वि., थर्पुबजार, तनहूँमा गणित/विज्ञान विषको शिक्षकका रूपमा सेवा गरिसकेका छन् । उनले काठमाण्डौंका सेफर्ड कलेज अफ् मिडिया टेक्नोलोजी, मेट्रो कलेज, युनिभर्सल एकेडेमी कलेज, पासाङ्ग ल्हामु सेर्पा मेमोरियल कलेज लगायतका कलेजहरूमा आमसञ्चार र पत्रकारिता प्राध्यापन गरिसकेका छन् । निर्मलमणि अधिकारी हाल पनि युनिभर्सल एकेडेमी कलेज र पासाङ्ग ल्हामु सेर्पा मेमोरियल कलेजमा प्राध्यापन गर्छन् ।

विगतदेखि नै उनी आफ्ना विद्यार्थीहरूका बीचमा प्रिय शिक्षक/अध्यापकका रूपमा रहेका छन् । विद्यार्थीहरूबाट पाएका माया र सम्मानलाई निर्मल निकै ठूलो पूँजी मान्छन् ।

🕮 अभियानकर्ता (Activist) :

निर्मलले अनेक अभियानहरूका प्रारम्भ एवम् नेतृत्व गरेका छन् । साथै, अनेक अभियानहरूमा उनको सक्रिय सहभागिता रहेको छ । जस्तै :

(१) महर्षि वेदव्यासलाई नेपालका राष्ट्रिय विभूति घोषणा गरिनु पर्छ भन्ने अभियानका थालनीकर्ता;

(२) तरङ्ग साहित्यिक अभियानका संस्थापक;

(३) नेपाली भाषा-संस्कृति परिषद्का संस्थापकहरूमध्येका एक एवं संसारभरिका 'नेपालीजाति'लाई एक नेपाली सांस्कृतिक चेतनाका माध्यमद्वारा एकताबद्ध गर्ने अभियानमा सक्रिय;

(४) विश्वको सर्वोच्च शिखरको आधिकारिक नाम 'माउण्ट एभरेस्ट' भनिनु गलत भएको र यसको प्रागैतिहासिक कालदेखिको नाम 'नौबन्धन' भएकाले सोही नामलाई आधिकारिकता प्रदान गर्नु पर्छ भन्ने मागका साथ प्रारम्भ भएको सगरमाथा अभियानको नेतृत्व;

(५) नागरिकतामा बाबुको नाम साथै आमाको पनि नाम उल्लेख गरिनु पर्छ भन्ने अभियानमा सक्रिय;

(६) 'वैज्ञानिक सत्ययुग'को प्रणालीका लागि युग निर्माण अभियानको स्थापना र नेतृत्व; आदि ।

🕮 नेता (Leader) :

विद्यालयकालमा निम्नमाध्यमिक तहमा पढ्दा देखि नै राजनीतिमा सक्रिय रहेका निर्मलले नेपाल विद्यार्थी संघ, मीन मा.वि. इकाईको नेतृत्व सचिव (दुई कार्यकाल) र अध्यक्ष (एक कार्यकाल) को हैसियतले गरेका थिए । स्कूले जीवनमै तनहूँ जिल्लाकै लोकप्रिय विद्यार्थी नेताका रूपमा ख्याति कमाएका थिए निर्मलले । उनी पृथ्वीनारायण क्याम्पसमा पनि चर्चित विद्यार्थी नेताका रूपमा छिट्टै स्थापित हुन सफल भए । वि.सं. २०५१ सालको स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन चुनावमा पराजय भए तापनि ने.वि.संघका उमेदवारहरूमध्येमा सर्वाधिक भोट निर्मलले ल्याएका थिए । राजनीतिमा आफ्नो विपक्षी खेमाका मानिसहरूलाई समेत आकर्षण गर्न सक्ने उनको क्षमता त्यतिखेरै पनि उजागर भएको थियो । वि.सं. २०५४ सालमा सक्रिय राजनीति छोड्नु अघि उनले ने.वि.संघको पृ.ना. क्याम्पस इकाईको अध्यक्षता हासिल गर्न सफलता पाइसकेका थिए । त्यस अघि नै नेपाली कांग्रेसको क्रियाशील सदस्यता पाउने उनी सम्भवतः सबै भन्दा कम उमेरका व्यक्ति थिए । तर नेपाली भाषा-संस्कृति परिषद्को स्थापनासँगै परिषद्को नेतृत्व सम्हाल्न दलगत राजनीतिलाई उनले त्यागे । पछि पुनः राजनीति गर्नु पर्ने निष्कर्षमा पुगेपछि युग निर्माण अभियान, नेपालको नेतृत्व गरेका उनी हाल पनि अनेक संस्था/संगठनमा नेतृत्वकर्ताका रूपमा रहेका छन् ।

✸ संस्थागत संलग्नता :

(१) तरङ्ग साहित्यिक अभियान (वि.सं. २०५२) – संस्थापक/अध्यक्ष

(२) नेपाली भाषा-संस्कृति परिषद् (वि.सं. २०५४) – संस्थापक महासचिव । पहिलो पदावधि अर्थात् २०५४–२०५८ सफलतापूर्वक सम्पन्न भई हाल दोश्रो पदावधि अर्थात् २०५८ २०६२ मा महासचिव ।

(३) युग निर्माण अभियान, नेपाल (वि.सं. २०५८) – संस्थापक अध्यक्ष । पहिलो राष्ट्रिय सम्मेलनमा महामन्त्रीमा निर्वाचित । दोस्रो राष्ट्रिय सम्मेलनपश्चात् उपाध्यक्ष ।

(४) सञ्चार अध्ययन केन्द्र, नेपाल (CCSN) – Executive Director

(५) इस्टर्न इन्स्टिच्युट फर साइन्टिफिक रिसर्च (EIFSR) – Research Director आदि । यीमध्ये इस्टर्न इन्स्टिच्युट फर साइन्टिफिक रिसर्च (EIFSR) अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको वैज्ञानिक शोध संस्था हो ।

माथि उल्लेखित बाहेकका अन्य सामाजिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक संस्थामा निर्मलको सहभागिता रहेको छ ।

● पुरस्कार :

(१) श्री ५ वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको गद्दी आरोहण रजत महोत्सवको अवसरमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा आयोजित "राजसंस्था : राष्ट्रिय एकता, संस्कृति र जनआस्थाको प्रतीक" विषयक राष्ट्रिय निवन्ध प्रतियोगिता २०५३ माघमा प्रथम पुरस्कार (स्वर्णपदकद्वारा विभूषित);

(२) श्री ५ वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको गद्दी आरोहण रजत महोत्सवको उपलक्ष्यमा साल्ट ट्रेडिङ्ग कर्पोरेसन (हितकारी गुठी) द्वारा आयोजित "नेपालमा नुन" विषयक राष्ट्रिय निवन्ध प्रतियोगिता २०५४ भाद्रमा प्रथम पुरस्कार;

(३) राष्ट्रिय स्तरको वातावरण कविता प्रतियोगिता (काठमाण्डौं)– कविताको शीर्षक : "बुझ र फर्क" – वि.सं. २०४९ कार्तिकमा प्रथम पुरस्कार; आदि ।

● सम्मान :

(१) *Distinguished Leadership Award* (सन् २००० जनवरी)

(२) धार्मिक विषय-वस्तुमा लेख्ने संसारकै उत्कृष्ट पाँचजनामध्ये एक लेखकका रूपमा सम्मानित (सन् २००४ जनवरी)

(३) स्थानीय तथा राष्ट्रिय स्तरमा अभिनन्दित (विभिन्न मितिमा)

✱ शिक्षा :

निर्मलले अनौपचारिक शिक्षा आफ्ना पिताजी र दाजुबाट पाएका हुन् । उनले पिताजी पं. रुद्रमणि अधिकारीसँग शैशवकालदेखि वैदिक हिन्दू धर्मशास्त्र-कर्मकाण्ड-दर्शन-साहित्यको अध्ययन गर्ने अवसर पाए भने दाजु हुतमणि अधिकारीसँग आधुनिक साहित्य, राजनीति, सामान्यज्ञान आदि सिके । औपचारिक शिक्षाको विवरण निम्नानुसार छ :

(१) प्राथमिक तहदेखि नै मीन मा.वि., थर्पुबजार तनहूँमा पढी प्रथम श्रेणीमा एस.एल.सी. उत्तीर्ण ।

(२) त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरामा अध्ययन गरी आइ.एस्सी. तथा बी.एस्सी. द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण ।

(३) त्रिभुवन विश्वविद्यालयको केन्द्रीय क्याम्पस कीर्तिपुरमा एम.एस्सी. अध्ययन ।

(४) पूर्वाञ्चल विश्वविद्यालय अन्तर्गत कान्तिपुर सिटी कलेज, काठमाडौंमा एम.ए. (मासकम्युनिकेसन एण्ड जर्नालिज्म) अध्ययन गरी डिस्टिङ्सन (Distinction) हासिल ।

आह्वान

प्रिय बन्धुहरू !

देशको स्थिति के छ भन्ने त हाम्रो सामु प्रत्यक्ष छँदैछ । हत्या, हिंसा, हाहाकार !! असुरक्षा, अशान्ति, त्राहीत्राही, रोदन, चित्कार ! उफ्, भ्रष्टाचार, महंगी, बेरोजगारी, निराशा !! हरे, यो गरिबी, रोग, भोक र शोक !! यो विकृति, विसंगति, अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन, असमानता, पीडा ! खै कहाँ छ चित्त बुझाउने ठाउँ ? को हो दोषी ? कसले हो हामीलाई यो महासंकटबाट पार लगाउने ? खै हाम्रो आशाको आधार ?

राजनीतिक दल, तिन्का नेताहरू र तिन्ले मानेका मार्क्सवाद, लेनिनवाद, माओवाद, समाजवाद, वीपीवाद, बहुदलीय जनवाद, प्रचण्डपथ, नौलो जनवाद, उदारवाद आदि-इत्यादि नामका राजनीतिक दर्शनहरू पनि असफल साबित भइसकेका छन् । कांग्रेस, एमाले, राप्रपा जस्ता पटक-पटक सत्तामा हालिमुहाली चलाएका राजनीतिक पार्टीभित्र मौलाएका भ्रष्टाचार, पदलोलुपता, षडयन्त्रपूर्ण सत्ता-राजनीति; साथै, माओवादीको हिंस्रक प्रवृत्तिका कारण देश झन् झन् पछाडी परिरहेको र खाल्डोमा खँगारिन लागेको अवस्था छ ।

अब पनि तिनीहरूको हातमै यो देशको जिम्मेवारी रहिरहनु दुर्भाग्यको पनि पराकाष्ठा हुने छर्लङ्ग भइसकेको छ ।

अब त हामी जाग्नै पर्छ । यी सबैको विकल्प खोज्नै पर्छ । देशको अहिलेको परिस्थितिमा रमिते बन्नु पाप हो । यो महासंकटबाट पार पाउने होभने अब यो देशमा नयाँ विकल्प खोज्नै पर्छ । त्यो विकल्प के त ?

हामी यो निष्कर्षमा पुगेका छौंकि धर्ममय राजनीति आजको आवश्यकता हो ।

सारा समस्याको जड राजनीतिमा रहेको हुनाले 'कण्टकेनैव कण्टकम्' भन्ने नीतिवचनले भनेझैंनै उपचार पनि राजनीतिबाटै गर्नुपर्ने देखियो । त्यस कारण नचाहँदा-नचाहँदै पनि हामीले राजनीति गर्नुपर्ने भएको छ ।

राजनीतिमा आएको विकृतिको उपचार 'धर्म'ले गर्न सक्दछ र गर्नुपर्दछ भन्ने हाम्रो दृढ मान्यता रहेको छ र त्यही उपचार गर्न युग निर्माण अभियान नामको संगठन स्थापना सँगसँगै हामी राजनीतिक क्षेत्रमा आएका छौं । हाम्रो लक्ष्य हो– 'वैज्ञानिक सत्ययुग' । यही 'वास्तविक रामराज्य' हो र यही हो 'वास्तविक साम्यवाद' पनि ।

'वैज्ञानिक सत्ययुग' को महान् लक्ष्य लिएर स्थापित युग निर्माण अभियान, नेपाल मूलतः नयाँ पुस्ताको भावनाको प्रकटीकरण हो र विशेषतः नयाँ पुस्ताका चेतनशील एवं उच्च शिक्षित युवाहरूको साथले हामीलाई उर्जा मिलेको छ । वि.सं. २०५८ सालको साउन महिनामा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुरस्थित सेडाहलमा सार्वजनिक कार्यक्रम गरी सर्वप्रथम उद्घोषण गरिएको यस अभियानका प्रथम र द्वितीय राष्ट्रिय सम्मेलनहरू सम्पन्न भइसकेका छन् ।

हामी चाहन्छौंकि यो महान् एवं पवित्र अभियानमा तपाईं पनि संलग्न हुनोस् । राष्ट्रप्रतिको कर्तव्य निर्वाह गर्ने र मानवताको पक्षमा आवाज उठाउने यस महायज्ञमा तपाईंको उपस्थितिले विशेष अर्थ राख्दछ । तपाईंको परिस्थिति/क्षमता अनुसार हामीलाई जे-जस्तो सहयोग प्रदान गर्न सक्नुहुन्छ –त्यो गर्नुहुन्यैछ भन्ने पूर्ण विश्वास लिएको छौं । युग निर्माण अभियानमा तपाईंलाई स्वागत गर्न र तपाईंसँग सहकार्य गर्न, हातेमालो गर्न हामी साह्रै इच्छुक छौं । आउनोस्, तपाईं पनि यस महाअभियानमा सामेल हुनोस् । अघि बढौं– यो युग हाम्रो हो । ॐ

युग निर्माण अभियान, नेपालको तर्फबाट

भानुभक्त पोखरेल

अध्यक्ष

के तपाईंले पढ्नु भयो ?

'आयोदधौम्य' निर्मलमणि अधिकारीका पुस्तकाकार रूपमा प्रकाशित कृतिहरू :

(१) धर्म र विज्ञान

(प्रकाशक– तरङ्ग साहित्यिक अभियान, तनहुँ)

(२) चुच्चे-नेप्टेको सवाल र दशैं बहिस्कार

(प्रकाशक– नेपाली भाषा-संस्कृति परिषद्, विराटनगर)

(३) छीनीङ् पीहीनो मगरको ? (मगर भाषामा)

(प्रकाशक– नेपाली भाषा-संस्कृति परिषद्, विराटनगर)

(४) आस्थाको शान्ति-युद्ध

(प्रकाशक– नेपाली भाषा-संस्कृति परिषद्, विराटनगर)

(५) आमसञ्चार र पत्रकारिता

(प्रकाशक– सुनकोशी प्रकाशन, काठमाण्डौं)

(६) वैज्ञानिकतायुक्त धर्म धार्मिकतायुक्त विज्ञान

(प्रकाशक– युग निर्माण अभियान, नेपाल) आदि ।

प्रकाशोन्मूख कृतिहरू :

(१) पत्रकारिता अध्ययन (प्रेसमा)

(२) सञ्चार प्रक्रियाको हिन्दू-अवधारणात्मक अध्ययन

युग निर्माण अभियान, नेपाल

फोन नं. २००२३३७, ४३५३४११